Jaume AURELL. *Els mercaders catalans al quatre-cents: Mutació de valors i procés d'aristocratització a Barcelona (1370-1470).* Lleida: Pagès Editors, 1996. 428 p. (Seminari, Catalònia).

La primera impressió visual d'aquesta obra, fins i tot abans d'obrir el llibre, és atraient i suggeridora. Edició de format acurat, tapes dures ben il·lustrades amb un fragment del *Retaule de la Transfiguració* de Bernat Martorell, conservat a la catedral de Barcelona. La resta és sòbria, elegant, en la tria dels colors i també en el resum dels continguts situats en columna a la part posterior. Poques monografies històriques es publiquen d'aquesta manera, s'ha de felicitar, doncs, els directors de la col·lecció, car l'exquisida presentació es perllonga a l'interior, en la qualitat del paper, tipografia clara i de fàcil lectura.

El títol de portada, més explicitat dins, és una mostra del màrqueting llibresc; però tornar a emprar *mercaders catalans* analitzant només documentació de Barcelona, segons la meva opinió, és un error considerable. En altres seus m'he queixat d'aquesta tendència barcelonocèntrica, no tan sols perquè s'obvien les actuacions dels operadors econòmics d'altres ciutats catalanes, sinó també perquè es deixa de banda la consideració dels comerciants dels regnes de València i de Mallorca, coneguts a tota la Mediterrània, a l'època tractada, com a catalans de Mallorca o de València, com es reflecteix a la correspondència datiniana o als registres de duanes conservats i alguns d'ells igualment publicats, com ara els de Gènova. En fi, penso que hauria estat molt més encertat i més d'acord amb la veritat substituir *catalans* per *barcelonins*.

L'obra està dividida en sis capítols, els dos primers tracten de la vida privada dels mercaders, els dos següents de les convicccions i els valors dels mateixos personatges i, els dos darrers, de la seva dimensió social. L'àmbit cronològic comprèn l'arc temporal dels anys 1370-1470: encara que l'autor justifiqui la data de cloenda explicitant que la guerra civil de 1462-72 marca un límit de periodització, no aclareix el perquè del 1370 ni la raó d'encetar en aquell any la recerca. Fins i tot, si el 62 del quatre-cents és l'extrem oposat, tampoc no acabo d'entendre l'extensió cap al 70, si no és només que per harmonia numèrica.

Les fonts emprades són els documents notarials, en especial inventaris, testaments i capítols matrimonials. Dubto seriosament

que correspongui a aquestes escriptures la condició de ser fetes amb *espontaneïtat*, tal com l'autor declara (p. 24). La sinceritat poques vegades sorgeix davant del notari... si es comparés amb la correspondència privada dels comerciants de la mateixa època, l'abisme de redacció i de continguts seria un fet evident.

Pel que fa a les aportacions innovadores que tota tesi doctoral requereix, he de fer algunes observacions, sempre amb l'objectiu de contribuir a la millora de la recerca i d'investigacions futures. Aniré pas a pas, en detall, perquè l'estudi així ho proposa. Sobta la pretensió de fer una anàlisi de la cultura *d'un grup social homogeni* (p. 18), en referir-se al dels mercaders, per a matisar (p. 319-323) molt més endavant, que la homogeneïtat no existí mai; ja Marx enuncià que a l'edat mitjana no hi va haver classes socials *stricto sensu*, ni consciència de grup, ni gairebé res de semblant.

Hi ha altres coses que també mereixen consideració. Per exemple, l'ús de la terminologia, qüestió que caldria reivindicar en alguna trobada científica. Crec d'interès general definir i ubicar els termes correctament. De fer-ho així, no es cauria en ambigüitats tals com emprar la paraula *servitud* per referir-se al servei domèstic (p. 32) o *esclavisme* (p. 54) per a la mateixa qüestió. O el d'*acumulació* (p. 117), *botiga* (p. 128), *frontera* entre els espais privats i públics (p. 129). Un segon aspecte a tractar és el dels dibuixos que acompanyen el text. Apareix la perspectiva (no plànol) interna i externa de la casa d'un mercader, extreta de l'obra *Atlas d'història de Catalunya* (p. 71) sense referències implícites al text, gairebé per a fer bonic. Trobo a faltar, d'altra banda, l'estudi de la iconografia de l'època, que hauria pogut donar força suggeriments i alhora enriquir un discurs basat sobretot en la documentació escrita.

Pel que fa al tractament de les dades notarials, hom s'adona —i aquest no és l'únic cas— de la creixent seducció de la informàtica, seducció que troba en els novells investigadors la presa més fàcil. Diu Lefebvre que no n'hi ha prou amb descriure, s'ha de comptar. Sembla que el poder dels càlculs estadístics, taules i altres elements semblants, propi dels cliometres i de la *New Economic History* hagi seduït també igualment els historiadors de les mentalitats. De tal manera que presentar un gràfic de barres substitueix —o així ho pretén— una demostració. Hobsbawm, en referir-se als aspectes negatius i positius de la història quantitativa, assenyalava, anys ençà, que entre els primers calia remarcar la insuficiència dels mateixos mètodes, és a dir, l'etern problema d'intentar quantificar allò que és inquantificable.

En aquest sentit, si quelcom esdevé inquantificable és la manera de pensar de la gent. Mai un medievalista pot enunciar que un estudi estadístic s'ha fet amb garanties *absolutes* (p. 155), car el terme absolut no té cabuda en les nostres recerques; intenta arribar a conclusions fiables amb només 34 mostres (p. 166); o considerar un 18 % com a cosa extraordinària (p. 180). Al rerefons de tot hi ha un element ideològic patent. La intenció de l'obra, des de l'inici, és demostrar la immensa religiositat dels mercaders barcelonins al segle XV. L'ús —o abús— de les eines estadístiques confereixen a l'obra (especialment per al no-professional) un caire de cientifisme força convincent. Però als i a les que ens hem dedicat a l'ofici no poden generar-nos la mateixa convicció. No tinc

res en contra dels estudis numèrics, a l'inrevés. Només dic que s'han de fer quan allò que es comptabilitza té un sentit legítim, per aproximat que sigui. Ara bé, gosar, amb percentatges, justificar l'espiritualitat se'm fa no tan sols incomprensible, sinó inacceptable, perquè en entrar al món de les mentalitats tot té una altra mesura i una altra capacitat d'anàlisi. Emprar mètodes i utillatges heretats de la història economicosocial pot ser un recurs, encara que no estic gaire segura que sigui el més adient.

Entrant ja en els aspectes més pròpiament epistemològics, hi ha altres elements que cal posar sobre la taula. En primer lloc, l'absència continuada de referents cronològics. De què serveix l'estudi de l'origen geogràfic dels pares dels mercaders estudiats si no s'inclou cap lligam amb el marc històric analitzat? D'on vénen, doncs, els moments àlgids o mínims i, sobretot, en quins anys se situen i com la conjuntura afecta l'estructura en qüestió? (p. 258). El mateix diria per a la corba de la p. 261, sense referències clares amb el moment històric coetani.

En segon lloc, la poca atenció als fets polítics del marc temporal analitzat, prou importants i definitoris per a tenir-los en compte, si més no com a elements capaços de marcar canvis d'actitud, de pensament o de formes de vida. Capaços igualment d'explicar inflexions de les gràfiques. A vegades, l'autor es refereix a alguns anys concrets, com ara la dècada dels trenta del quatrecents (p. 263), i comenta les informacions relatives als mercaders amb pares de Barcelona (p. 261). Si bé expressa que en aquell període es féu un gir d'orientació del corrent migratori dels homes de negocis vers la ciutat, les respostes a les causes d'aquest canvi no són satisfactòries: assenyalar que és una qüestió d'actitud, més que de dificultats econòmiques, és una solució poc reflexiva. Em pregunto, pel que fa a aquest punt, si els comerciants que emigraven vers València, per exemple, perdien la seva religiositat o els hàbits i costums anteriors. Uns desplaçaments que tenen la seva màxima expressió al voltant de 1460 (gràfiques 11 i 12, p. 282), tampoc contextualitzats amb la problemàtica del pròleg de la guerra civil (encara que s'esmenta més tard, p. 390).

Hi hauria d'altres aspectes de contingut a considerar: en especial els relatius al paper de la monarquia en la davallada de la ciutat comtal; la influència decisiva de les relacions camp-ciutat en el comportament dels grups socials emergents; la diferenciació interna existent dins el mateix estrat comercial, cosa que hom comprova amb facilitat amb la lectura de literatura històrica sobre societats mercantils; així com ratificar que la crisi del XV —també qüestionada per l'autor— fou deguda, quasi exclusivament, al canvi de mentalitat dels mercaders, convertits ja en rendistes. Aprofundir en tots i cadascun d'aquests factors sense dubte farien massa llarga aquesta exposició. Però he volgut almenys esmentar-los, per a deixar constància de la quantitat de punts que sorgeixen del treball realitzat. Això crec que constitueix un element ben valuós de tota tasca científica, que porta aparellada la discussió constructiva i el necessari debat entre els especialistes.

Cal dir també que les notes a peu de pàgina i la bibliografia són correctes. No hi ha apèndixs documentals, cosa que pot ser una decisió de la mateixa col·lecció, per motius de costos editorials. És comprensible, però alhora també dol, car les escriptures analitzades serien ben valuoses a fi d'enri-

quir el nostre patrimoni escrit i el possible accés d'estudiants i estudiosos a les fonts de l'argument tractat. Manquen igualment els índexs alfabètics —onomàstic, topogràfic, de matèries— que facilitarien la consulta. La seva inexistència pot tenir la mateixa raó que he suggerit per als apèndixs documentals, això no obstant, donades les facilitats que els programes informàtics actuals ens ofereixen, la seva inclusió crec que, cada vegada més, ha de ser quasi una obligació.

A tall de cloenda, s'ha de destacar el treball d'arxiu realitzat, palès en l'estudi de la documentació. Menys importants em semblen les conclusions finals, pel que fa a aportacions de caràcter innovador. Deixant de banda les que tracten de la cultura mercantil, les relatives a una desitjada explicació de la crisi no superen el que anuncià Pierre Vilar, ampliat per Jaume Vicens Vives i Claude Carrère, matisat més tard per Mario del Treppo. Després de més de trenta anys, continuem referint-nos a les obres clàssiques, sigui per a acceptar-les o no, però sense aportar idees capaces de renovar el llegat historiogràfic. Aquest és encara un repte que tenim pendent.

CORAL CUADRADA

Ramon ARNABAT I MATA (1996). *Vins, aiguardents, draps i papers: Economia i societat al corregiment de Vilafranca al tombant dels segles XVIII i XIX*. Vilafranca: Museu de Vilafranca. 212 p. [Premi Sant Ramon de Penyafort, XXIII edició, 1994]

Ramon ARNABAT I MATA (1997). *Liberals i reialistes: El Trienni liberal al Penedès (1820-1823)*. Alguaire: Ajuntament d'Alguaire. 292 p. [Premi Josep Lladonosa d'Història Local, 7a convocatòria]

L'autor dels dos llibres que comentarem està duent a terme una recerca àmplia sobre el Trienni Liberal a Catalunya i una documentada reflexió sobre el caràcter dels moviments polítics i socials de l'època, amb l'intent de comprendre un dels problemes historiogràfics que encara no han obtingut una explicació satisfactòria: el de conèixer fins a quin punt i per quines raons el reialisme i altres moviments posteriors oposats al liberalisme van tenir l'adhesió de sectors populars.

Arnabat ha centrat molts dels seus estudis en la zona del Penedès, una àrea que li permet fer una investigació de gran profunditat i sobre la qual ja ha publicat una sèrie d'articles que s'inclouen en les completes bibliografies que acompanyen les obres que comentem. En analitzar aquesta realitat social amb proximitat, Arnabat pot incidir, amb un gran coneixement empíric, en el debat interpretatiu de la revolució burgesa a Catalunya i a Espanya, que a vegades s'ha fet de manera molt general i sense matisos. I pot aportar elements nous a les importants i necessàries reflexions en curs sobre la composició i l'orientació dels

moviments revolucionaris i contrarevolucionaris de l'època.

Vins, aiguardents, draps i papers, la primera de les obres citades, centrada en l'antic corregiment de Vilafranca, és un estudi sobre les transformacions dels anys decisius de tombant del segle XVIII al XIX, quan les dinàmiques econòmiques i socials de l'antic règim es veieren de mica en mica alterades per la progressiva introducció dels criteris liberals i capitalistes. Aquest procés presentà una doble conflictivitat: d'una banda, la que s'orientava a resoldre els problemes inherents al règim senyorial encara molt vigent; i de l'altra, la que sorgia de les noves perspectives que apareixien amb la difusió del capitalisme. Arnabat ressegueix les trajectòries de diferents grups socials i remarca l'evolució de la diferenciació socioeconòmica pagesa i l'especial dinamisme antisenyorial que manifestà un sector de la pagesia que es consolidà com a benestant, que es veié beneficiada pels canvis en el règim fiscal i pogué afirmar-se en els àmbits social i polític, al costat de la creixent burgesia comercial, tèxtil i papera. El procés de canvi donà lloc a una nova estratificació social que, tanmateix, es veié amenaçada per la crisi econòmica i les incidències polítiques del tombant de segle XVIII al XIX. La pèrdua de les colònies americanes, principalment, determinà una reorganització de les economies, només factible per a alguns. En línies generals, comportà l'enfonsament de la indústria llanera i l'avenç del cotó, una reorientació europea de comerç agrícola, que donà preferència als vins sobre els tradicionals aiguardents, i una concentració de la indústria paperera en mans dels grans fabricans. El procés perfilà un nou panorama social i econòmic que cal tenir present per tal de comprendre la complexitat dels diversos comportaments polítics dels anys següents. A més del rigor i la sistemàtica exposició d'aquest estudi, cal remarcar l'encert d'haver recopilat l'abundant informació que el suporta, en una sèrie d'annexos finals, de consulta clara i directa.

Per la seva banda, a *Liberals i Reialistes*, un treball de caràcter més acadèmic i globalitzador que l'anterior, Arnabat ofereix resultats de la important recerca que ha dut a terme com a tesi de llicenciatura. Avancem ja que és una obra de referència obligada, tot i que ha estat publicada en un llibre de presentació modesta i circulació restringida. Descarregat d'algunes anàlisis econòmiques i socials avançades en el llibre que hem comentat anteriorment, aquest, amb aquella base, se centra especialment en la dinàmica política penedesenca. En la introducció, Arnabat repassa les diferents línies interpretatives del significat de les manifestacions polítiques dels anys de la revolució burgesa. Una característica de l'obra és l'extensa i detallada informació que aporta sobre la vida política del període en el territori analitzat (potser més com a comprovació del grau d'utilitat i valor d'unes interpretacions, que no pas com a qüestionament o manifestació de les seves mancances i de creació de nous possibles paràmetres de reflexió). La recerca li aporta la base empírica per a dur a terme la seva pròpia anàlisi de «la dinàmica dialèctica entre el liberalisme i el reialisme, entre la revolució i la contrarevolució, en tota la seva complexitat i heterogeneïtat» (p. 11). En el camí d'aclarir la composició social i els objectius subjacents en el moviment dels reialistes penedesencs, en lluita contra el projecte i els resultats de l'aplicació del liberalisme en aquells anys del Trienni, l'autor

adopta la noció d'antirevolució, introduïda en la historiografia francesa, i mostra el diferent rerefons d'actituds confosament similars, com les que es poden anomenar *contrarevolucionàries* (de les velles classes dominants, enfrontades a la revolució liberal en curs, mobilitzades en defensa de la continuïtat d'un sistema polític) i les *antirevolucionàries*, oposades als efectes perjudicials de la implantació del sistema liberal (dels sectors més dèbils de les classes populars en una posició més defensiva que alternativa, que no significava pas propugnar el retorn al sistema senyorial, com mostra Arnabat en el cas, per exemple, de la Bisbal del Penedès). La confluència conjuntural d'aquestes i altres inquietuds defensives o de supervivència originaren un moviment complex i divers, mal definit pel terme reialista, un moviment que canalitzà la defensa d'interessos econòmics en perill i el desconcert per la pèrdua d'identitat i el desclassament, inquietuds compartides pels diferents estaments de la societat de l'antic règim (perquè tots assistien a la desaparició d'un univers referencial, tot i que es veurien afectats de manera diferent pel canvi) que, d'altra banda, mantenien conflictes entre si. L'autor mostra exemples indicatius que es podia ser alhora *reialista* i *antisenyorial*, i observa una continuïtat entre sectors reialistes, malcontents i primers carlins, mentre que no la veu, al llarg del segle, entre liberalisme i republicanisme, ni entre reialisme i conservadorisme. En la seva anàlisi, Arnabat arriba a una gran precisió en delimitar trajectòries econòmiques, conflictes socials i actituds polítiques, tot mantenint-se en diàleg amb les diverses propostes interpretatives en curs, que li serveixen de suport o de contrast; en aquest diàleg, l'autor aconsegueix, a més d'aprofundir en les pròpies interpretacions, mostrar les coincidències o els límits que observa en les altres. Arnabat, doncs, ens proporciona un bon estat de la qüestió i aporta un nou referent rigorós per a prosseguir el debat obert.

MERCÈ RENOM

Josep MUÑOZ I LLORET. *Jaume Vicens i Vives, una biografia intel·lectual.* Barcelona: Edicions 62, 1997. 416 p.

El llibre de Josep Muñoz és la biografia d'un historiador, d'un renovador de la historiografia catalana i espanyola. I és, a la vegada, la biografia d'un dels intel·lectuals més influents de la Catalunya de la postguerra, aquest període trist del nostre país que tot just ara es comença a explicar. Al llarg de més de quatre-centes pàgines l'autor repassa la vida i l'obra de Jaume Vicens. La seva personalitat abassegadora, l'enorme capacitat de treball i l'entusiasme per la feina són trets permanents del personatge. Les circumstàncies, en canvi, no són sempre les mateixes i en moldegen la trajectòria: un estudiant que s'ha de mantenir i pagar els estudis, un professor de l'institut-escola que participa de la *primavera republicana* i s'emparenta amb la burgesia liberal, un perdedor de la guerra que és depurat i que s'ha de fer perdonar, un editor d'èxit, un catedràtic brillant en un món universitari gris i hostil, un mestre que encoratja els seus deixebles a superar les dificultats, un renovador de la ciència històrica i, en els darrers anys, un polític catalanista que interpel·la la burgesia perquè torni a aixecar el país. La seva mort prematura farà sentir òrfena la societat civil catalana en un moment en què es començava a desempallegar del franquisme més tancat i repressiu; *se'ns ha mort el gerent*, afirmarà un catedràtic el dia del seu enterrament. Tanmateix, la influència de Vicens ha arribat fins als nostres dies.

Josep Muñoz divideix el llibre en quatre parts i un «epíleg». La primera part, «L'orgull d'un universitari (1910-1939)», se centra fonamentalment en els anys de formació de Vicens i en la seva irrupció en el món historiogràfic català. El final de la guerra dóna pas a «Els anys adversos (1939-1947)», període en què Vicens és depurat i ha de guanyar-se la vida fora del món acadèmic. El retorn a la universitat coincidirà amb la recerca de nous mètodes, els contactes internacionals i la creació d'una sèrie de plataformes per tal d'endegar una nova manera de fer història a Espanya: l'Escola de Barcelona. Són els anys d'«Entre l'empirisme i la síntesi (1948-1956)». El quart capítol, «Historiador i polític (1952-1960)», s'encavalca cronològicament amb l'anterior i ens parla del Vicens consolidat a la universitat i que s'interessa cada vegada més pel present. Ara conjuga la seva feina acadèmica, que ha anat concentrant-se en la investigació del segle XIX i el principi del XX, amb la seva voluntat d'intervenir en la societat, de provocar el *redreç* del país després del desastre de 1939. L'«epíleg» serveix a l'autor per a fer una valoració global de la seva figura.

La infantesa de Jaume Vicens, a Girona, és la d'un fill d'una família acomodada: el seu pare és l'encarregat d'una farinera. La mort del progenitor, però, i el posterior matrimoni de la seva mare, portaran al trencament familiar. Jaume es posarà a viure pel seu compte als setze anys. Treballarà i estudiarà alhora. Entrarà a la Universitat de Barcelona per a estudiar Filosofia i Lletres. Allí rebrà dues influències decisives: Pere Bosch i Gimpera, de qui heretarà el seu gust per la síntesi, i, sobretot, Antonio de la Torre. Aquest li marcarà el seu tema d'estudi, la figura de Ferran el Catòlic, i el mètode, el positivisme. Precisament, la seva tesi doctoral, *Ferran II i la Ciutat de Barcelona*, suposarà

una veritable *bomba* en la historiografia catalana del moment. Vicens atacarà la visió negativa que del monarca tenen els historiadors romàntics catalanistes. Ell el veu com un rei absolut, i, per tant, adequat als temps, que combat les institucions medievals catalanes perquè són incapaces de resoldre els problemes socials i econòmics del segle XV; sap actuar d'àrbitre i pacifica el país. Aquesta visió provocarà una dura polèmica pública amb tota una *patum* com Rovira i Virgili. Vicens criticarà la historiografia romàntica catalana en el seu conjunt, dient que ha barrejat la ideologia amb la ciència i que li falta fonamentació empírica. Reclamarà una nova manera de fer història, basada en la utilització de fonts arxivístiques privades.

Durant la realització de la seva tesi doctoral, un cop acabada la carrera i el servei militar, Vicens participarà en l'experiència de renovació pedagògica de l'institut-escola. És una època d'optimisme, de confiança en el futur, de creença que per mitjà de l'educació es pot crear una societat nova, articulada, ordenada. Jaume Vicens, pedagog brillant, partidari del rigor acadèmic i de la crítica, encaixarà perfectament en aquest ambient noucentista.

Durant la guerra civil treballarà al costat de Bosch i Gimpera, rector de la Universitat de Barcelona. El 1937 es casarà amb Roser Rahola, filla d'una família burgesa catalanista. Poc després serà mobilitzat, però no haurà d'anar al front. Davant la derrota de 1939, decidirà romandre a Catalunya. Tot i el seu passat republicà i catalanista, no es resignarà a l'exili interior. Serà la decisió més controvertida de la seva vida. En aquest episodi crític, l'autor cita fragments dels llibres i articles que Vicens publicà, alguns amb pseudònim. En ells es justifica l'expansionisme alemany i les aspiracions imperials espanyoles. Josep Muñoz aconsegueix provocar la perplexitat en el lector a través dels propis escrits del biografiat. El contrast amb el jove professor de l'institut-escola és brutal. És una prova del que van ser aquells anys: qui no volia restar marginat de la societat, havia de mostrar la seva adhesió al règim. Actituds com la de Vicens han estat sovint silenciades: se'ns ha presentat una societat catalana resistent al règim durant quaranta anys i una burgesia desafecta. Fins que no s'expliqui què va fer cadascú en aquella època, no entendrem la història del nostre país. En aquest aspecte, el llibre fa una bona contribució a l'aclariment del passat col·lectiu. Muñoz valora, a l'epíleg, l'actitud de Vicens, que troba coherent amb la seva manera de ser. Afirma que segurament fou més útil per al país la seva presència dinamitzadora a la universitat de l'època que no pas a l'exili o a la marginació. Tanmateix, destaca que gent com Ferran Soldevila, que es negaren a col·laborar, també influïren a través de les seves obres.

Malgrat tot, Vicens resta exclòs de la universitat durant uns anys. Troba com a sortida professional l'edició de llibres de text, que en bona part escriu ell mateix. A més a més de ser un bon negoci, és una manera de continuar la seva tasca de renovació pedagògica i de donar una nova visió de la història.

El retorn a la universitat, a partir de 1947, inaugurarà l'etapa de plenitud. Des de la càtedra es marcarà l'objectiu de renovar la historiografia catalana i espanyola. Per això, crearà una sèrie de plataformes: l'*Índice Histórico Espanyol*, el Centre d'Estudis Històrics Internacionals i la revista *Estudios de Historia Moderna*. Al mateix temps, al

Congrés de París de 1950, entrarà en contacte amb la historiografia europea de postguerra, molt més abocada als temes socials i econòmics que no pas als polítics. Vicens, a la recerca d'un nou mètode d'anàlisi, es mourà entre l'escola dels *Annales*, la influència de Toynbee i la geopolítica. També impulsarà la represa dels congressos d'Història de la Corona d'Aragó. En un medi hostil com el de la universitat d'aquells anys, Vicens formarà una nova generació d'historiadors: l'Escola de Barcelona.

A mesura que passa la dècada, s'interessa cada vegada més per la història recent d'Espanya. El trauma de la guerra civil el porta a reflexionar sobre el segle XIX i les causes que han dut al desastre de 1936. Són d'aquesta època els assaigs històrics *Aproximación a la Historia de España* i *Notícia de Catalunya*. Posteriorment, escriurà *Industrials i polítics, els catalans del segle XIX*. La seva agenda científica s'acosta progressivament, i en la mesura que ho permeten les circumstàncies, als problemes de la societat en la que viu. El país necessita un *redreç* i cal crear una elit capaç de dirigir aquest procés sense caure en els errors del passat. Des de la universitat, al Cercle d'Economia i a través dels seus assaigs interpel·la una burgesia acovardida i acomodatícia perquè torni a liderar la represa del país. Vicens s'aboca a la política als darrers anys de la vida. Manté una relació fluida amb els sectors més oberts del règim. Venç la desconfiança dels catalanistes resistents, sedueix la burgesia, col·labora amb Montserrat i els jesuïtes i sintonitza amb Tarradellas. És fàcil pensar que la seva mort prematura no només estroncà la carrera d'un historiador brillant, sinó la d'un polític amb futur.

El resultat final del treball de Josep Muñoz és força satisfactori. L'autor desgrana la vida de Vicens i es queda entre bambolines; exposa els fets i pràcticament no opina fins al final, a l'epíleg. Jaume Vicens es fa l'amo del llibre. La inclusió dels seus escrits i, en especial, de les cartes, fa que el lector en copsi perfectament la personalitat. Quan un acaba de llegir el llibre li vénen ganes de discutir sobre la seva figura i l'època en què va viure. Muñoz manté, respecte al personatge, una distància comprensiva. N'ofereix una visió matisada, amb les seves qualitats, però també amb les seves contradiccions. Tan lluny de l'hagiografia com de l'acte de fe. Fa una anàlisi profunda de la seva obra, mostrant-ne l'evolució, en els temes escollits i en el mètode, a partir de les influències que va rebent i del canvi de les circumstàncies que l'envolten. Particularment interessant és la relació que fa evident, en els darrers anys, entre la seva tasca d'historiador i l'interès creixent per la política.

El llibre s'ha confeccionat a partir d'un estudi exhaustiu de l'obra de Vicens, d'escrits d'altres autors sobre el personatge, de cartes i d'entrevistes personals. En aquest darrer apartat, sobta l'absència de Jordi Nadal, deixeble, col·laborador en els darrers anys i continuador de la seva feina en el camp de la història econòmica. També crida l'atenció la poca rellevància que l'autor dóna a la figura de Vicens com a fundador de la història econòmica a Espanya. En qualsevol cas, Josep Muñoz ha construït un retrat força complet i alhora coherent d'un personatge complex. Un llibre que encoratjo a llegir a tots els interessats en la història del nostre país: Vicens en fou un estudiós i també, en certa manera, un protagonista.

MARC PRAT SABARTÉS

Ramon JORDI I GONZÁLEZ. *Aportació a la història de la farmàcia catalana*. Barcelona: Fundació Uriach 1838, 1997. 939 p.

Dues coses cal assenyalar d'entrada en l'obra de Ramon Jordi: la modèstia del títol i la valentia del contingut. Una obra de gairebé mil pàgines, del final del segle XIII fins avui, és quelcom més que una aportació; el títol només es justifica, d'una banda, per l'afany de l'autor d'incitar l'estudi dels molts aspectes poc coneguts, degut a la poca atenció de què ha estat objecte al nostre país l'estudi de la història de la farmàcia; i, per l'altra, per les destruccions documentals i els oblits reals o fingits que envolten l'època de la Guerra Civil i la postguerra.

Pel que fa a la valentia, Jordi no s'abstè de jutjar, deplorar i denunciar quan cal: res més lluny d'una història corporativa i autocomplaent de la professió que aquestes pàgines, basades en la convicció que la farmàcia és un servei social, no un mitjà d'enriquiment. Un sol exemple: en un moment de les baralles entre el Sindicat de Farmacèutics i el Col·legi Oficial, el president d'aquest titllava els seus oponents de «baba de los gusanos inmundos de la charca pestilente»; Jordi acota «lèxic que res tenia que envejar al que pocs anys després —1939— seria emprat a nivell nacional. Sens dubte, fou un autèntic precursor de la dialèctica feixista hispànica en versió farmacèutica» (p. 625).

L'obra es pot considerar dividida en tres grans parts: fins a l'aparició del farmacèutic pròpiament dit (cap al 1780), d'aquest moment fins a la II República i del 1931 fins al moment actual.

La primera part recull els antecedents de la professió farmacèutica, amb la primera associació professional, el Col·legi d'Apotecaris de Barcelona i la sèrie d'ordinacions que en van regular l'exercici fins al 1769. Esmenta també els enfrontaments per qüestions de competències entre cerers, droguers i apotecaris i, amb l'ajuda dels contractes d'aprenentatge i del cadastre, estudia el personal de la professió i la seva situació social. S'ocupa també del protomedicat i del seu paper com a inspector d'apotecaries, validador de medicaments i impulsor d'innovacions, però encara més de manteniment de les tradicions, així com els coneixements pràctics i paleocientífics, els llibres publicats i els tinguts per apotecaris catalans i el problema de les farmacopees o llibres oficials de medicaments pels quals s'havien de regir els apotecaris en la confecció de les receptes.

La segona part del llibre comença cap al 1780, quan aquest estadi gremial i menestral de la farmàcia es trenca en ser substituït l'aprenentatge de l'ofici per estudis universitaris que permeten obtenir un títol de farmacèutic. En l'arrel del canvi hi ha la proposta del Col·legi d'Apotecaris de Barcelona de l'any 1766 de crear tres càtedres, de botànica, química i farmàcia; el resultat, no sense els habituals canvis i ingerències, fou la creació del Col·legi de Farmàcia de San Victoriano, paral·lel a altres creats a Madrid, Santiago i Sevilla.

La situació de la farmàcia al segle XIX és definida per Ramon Jordi com «temps de canvi i desorientació». En canvi, provingué bàsicament de l'aparició de la indústria química i darrere d'ella dels laboratoris farmacèutics, capaços de subministrar en millors condicions de qualitat i preu productes que abans s'obtenien a les farmàcies, amb el

contrapunt de convertir aquestes cada cop més en meres dispensadores de medicaments. De fet, al llarg del segle es va mantenir llargament la pugna entre els partidaris i els enemics de l'específic, o sigui del medicament preparat i envasat pel farmacèutic d'una manera general, que evitava el recurs constant a la fórmula magistral, permetia disposar immediatament del producte i l'abaratia.

Tots aquests enfrontaments havien de repercutir en la vida col·legial, sotmesa a més als canvis provocats pels esdeveniments polítics. L'antiga associació gremial, el Col·legi d'Apotecaris, deixà d'existir de dret el 1803, encara que continuà tenint una certa vida col·legial fins gairebé al 1830. Els intents posteriors per a reunir els farmacèutics en una associació professional tingueren poc èxit fins a la creació del Ilustre Colegio de Farmacéuticos de Barcelona, el 1857, amb una doble vessant, de col·legi professional i d'associació científica; però el fet que es tractés d'una corporació voluntària i no monopolística, féu néixer diverses associacions més o menys concorrents, fins a la creació de la col·legiació oficial obligatòria el 1916, que anà seguida, no per aquesta raó, sinó per la successió dels esdeveniments, d'una forta politització de la vida corporativa. Al mateix temps, apareixen actituds fortament conservadores, en especial en els enfrontaments amb els auxiliars de farmàcia, que van cristal·litzar en la creació del Sindicat de Farmacèutics de Barcelona, sindicat patronal que «amb el seu seguit de violències morals, coaccions i manca de mesura i de prudència, va escriure una de les pàgines més negres i vergonyoses de la història de la farmàcia espanyola» (p. 507). Podem considerar prou representatiu d'aquesta mentalitat que el 1928 s'acabés nomenant un personatge tan sinistre com el general Martínez Anido president honorari del Col·legi de Farmacèutics.

A partir d'aquesta situació, és més fàcil d'entendre la darrera part de l'obra, la que comença amb la proclamació de la II República. La preocupació per a historiar alhora el progrés farmacèutic i la vida corporativa es trenca, ja que el primer aspecte pràcticament desapareix i la narració es concentra en els aspectes polítics.

Durant la República es produïren repetits enfrontaments entre els farmacèutics i els seus auxiliars, i protestes contra les farmàcies de les cooperatives i la imposició de l'horari de vuit hores. La defensa dels interessos econòmics de la professió va provocar l'aparició de nous grups de pressió, a més a més del sindicat patronal; la pugna entre aquest i el col·legi oficial portà fins i tot els representants del sindicat a unir-se a la Unión Farmacéutica Nacional, i despreciar el Col·legi de Farmacèutics de Catalunya, que consideraven massa submís a la Generalitat.

La Guerra Civil va provocar una gran desorganització; la major part de les farmàcies foren confiscades pels auxiliars de farmàcia, sota el control de la CNT, compartit aviat amb la UGT. Posteriorment, algunes foren tancades i altres col·lectivitzades. La història de la farmàcia durant la guerra és una de les novetats més importants del llibre i una de les més valentes, a pesar dels problemes que representa l'escassedat documental.

És de gran interès la llista de farmacèutics amb presència pública en la zona republicana, amb indicacions sobre la seva ac-

tuació i la seva sort posterior, així com dels farmacèutics assassinats durant la guerra i la dels activistes no farmacèutics que intervingueren en el món farmacèutic. Estudia també els canvis, més legals que reals, que sofrí l'organigrama d'atenció sanitària i la inserció en ell de les farmàcies i indústries farmacèutiques, i l'organització de l'assistència farmacèutica al front d'Aragó.

La postguerra vingué marcada per depuracions, amiguisme, corrupció i mercat negre, afavorit per l'escassedat de la major part dels productes necessaris a la indústria farmacèutica, però pocs farmacèutics que no haguessin fugit perderen les seves farmàcies. Des del punt de vista col·legial, la supeditació a l'estat totalitari a través del Consejo General de Colegios Farmacéuticos fou total i arribà fins a la democràcia. L'any 1958 el descobriment d'un greu desfalc (quaranta milions de l'època) en el Col·legi de Farmacèutics de Barcelona va ser ràpidament silenciat des de dalt, però marcà el punt de partida d'una oposició activa, però molt minoritària. Cal esperar el 1976 perquè el malestar pel dirigisme i la ineficàcia del Consejo General decidís el Col·legi de Barcelona a retenir les quotes que li pagava, tot i que es va acabar plegant davant l'amenaça de reclamar-les judicialment.

Encara que en el títol l'obra indica que arriba fins al 1977, aquest és el darrer episodi realment estudiat; la resta és un epíleg, gairebé un resum de memòria personal, interessant, però que queda fora del que considerem història. És un dels retrets que es poden fer al llibre. Un altre és que de vegades el llenguatge tècnic utilitzat no resulta prou clar per als no iniciats. Finalment, es retreu que s'hagi optat per seguir la història d'alguns col·lectius mitjançant capítols paral·lels, que trenquen la continuïtat de la narració.

Tot i aquests petits defectes i els forats per manca de documentació o d'investigació, Jordi Ramon ha fet una aportació, sens dubte, molt important a la història de la farmàcia, però també a la història general del país.

GASPAR FELIU

NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

Els treballs tramesos al BUTLLETÍ perquè hi siguin publicats s'han d'enviar per duplicat, mecanografiats a doble espai per una sola cara. La SCEH pot acceptar o no l'original o bé suggerir que s'hi introdueixin esmenes; en qualsevol cas, la resposta es donarà abans de dos mesos. Un cop acceptat el treball, l'autor o l'autora ha de trametre'n una còpia en un fitxer del tractament de textos Wordperfect 5 gravat en un disquet d'ordinador de doble densitat (DD) de 3,5 polzades.

En un primer full s'han d'indicar el títol del treball, el nom de l'autor o l'autora i les altres dades que s'hi vulguin consignar («professor de...», «membre de...», «llicenciat en...»), a més de l'adreça i el telèfon. El títol del treball, el nom de l'autor o l'autora i una referència curta han d'encapçalar la primera pàgina del text. Les pàgines de les còpies en paper han d'anar numerades.

Dins del text general del treball, el subratllat no s'ha d'utilitzar per a res; la cursiva (crtl.-F8, 2, 4) s'ha de fer servir per a paraules d'altres llengües (incloent-hi el llatí) i per a paraules o frases que es vulguin remarcar. Tampoc no s'hi han d'utilitzar la partició de mots ni les instruccions sobre ratlles «vídues» o «òrfenes».

Les citacions textuals s'han de reduir al mínim. Si van després de dos punts i el fragment acaba en punt, és preferible d'escriure-les en un paràgraf a part i entrades (sagnades) respecte al text general. Les citacions textuals dins el text general han d'anar entre cometes baixes (crtl.-V, «o») i en lletra rodona (sigui quina sigui la llengua de la citació); les citacions compostes a part han d'anar en lletra rodona petita (crtl.-F8, 1, 4) i no s'han d'emmarcar entre cometes.

La bibliografia s'ha de consignar al final del treball, ordenada alfabèticament pel cognom del primer autor (és indispensable que hi hagi sempre un autor, un curador, un director, etc., a fi de poder referir-s'hi dins el text com s'indica més avall).

Les referències bibliogràfiques dels llibres s'han de fer de la manera següent: cognom o cognoms de l'autor en versaletes (crtl.-F8, 2, 7), separat amb una coma del nom en minúscula (amb la inicial en majúscula) —si hi ha més d'un autor, cal separar-los amb un punt i coma—, l'any d'edició entre parèntesis (si més d'una obra coincideixen en l'any, cal ordenar-les alfabèticament pel títol i afegir a l'any una lletra minúscula en cursiva («1990*a*», «1990*b*», etc.), i tot això seguit de punt. Títol en cursiva, seguit de punt. Lloc d'edició, separat per dos punts del nom de l'editor, i tota la referència ha d'acabar en punt. Exemple: SALES, Núria (1991). *Mules, ramblers i fires*. Reus: Edicions del Centre de Cultura.

Les referències bibliogràfiques d'articles de revista han de portar els cognoms i el nom com els llibres; el títol de l'article s'ha d'escriure en lletra rodona i ha d'anar entre cometes baixes, seguit de punt. El títol de la revista, en cursiva; les xifres corresponents al volum i al número, si s'escau, i la data de publicació, entre parèntesis. Si s'escau, després d'una coma, es poden indicar les pàgines corresponents a l'article, precedides de l'abreviatura *p.* (tant en singular com en plural). Exemple: ASHTOR, Elihayu. «Aspetti della espansione italiana nel Basso Medioevo». *Rivista Storica Italiana*, vol. XC, núm. 1 (1978).

Les participacions en obres col·lectives (congressos, homenatges, llibres amb capítols de diferents autors) han de portar l'autor i el títol com les revistes, seguits de punt. A continuació, la preposició *A*, seguida de dos punts. La resta s'ha de tractar com un llibre. Exemple: PUJADES RÚBIES, Isabel. «L'expansió demogràfica de 1857 a 1980: de la ciutat industrial a la ciutat metropolitana». A: ADROHER, Anna Maria [cur.] (1989-1990). *Història Urbana del Pla de Barcelona: Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona celebrat a l'Institut Municipal d'Història els dies 6 i 7 de desembre de 1985*. Vol. I. Barcelona: Ajuntament, p. 193-204. Si es tracta d'obres col·lectives, però formades per volums independents que tenen autors diversos, s'han de tractar totes dues com si fossin llibres i s'hi ha de posar «A» entre l'un i l'altre. Exemple: FONTANA, Josep (1988). *La fi de l'Antic Règim i la industrialització: 1787-1868*. A: VILAR, Pierre [dir.]. *Història de Catalunya*. Vol. V. Barcelona: Edicions 62.

Les notes han d'anar a peu de pàgina, numerades correlativament i separades amb un punt i un espai del text que segueix («1. », «2. », etc.); les crides s'han de compondre volades («^{1}», «^{2}», etc.) i han d'anar immediatament darrere dels signes de puntuació, si n'hi ha. El text de les notes s'ha de compondre en lletra petita, ha de ser curt i ha d'evitar digressions sobre el tema o ampliacions d'aquest.

Es recomana de no fer les referències a les obres de la bibliografia en nota, sinó dins del text general, posant entre parèntesis el cognom de l'autor en lletra minúscula (llevat de la inicial), una coma, l'any de l'edició, una altra coma i la pàgina o les pàgines corresponents precedides de l'abreviatura «p.». Exemple: «Bensch, 1989, p. 324-325».

En el cas que la bibliografia s'esmenti en les notes —i, doncs, no hi hagi una llista bibliogràfica a la fi de l'article—, la primera vegada s'ha d'escriure la referència bibliogràfica completa com hem explicat més amunt, però amb dues diferències: sense invertir els cognoms i el nom, i amb tota la informació separada per comes. Exemple: Stephen BENSCH (1989), «La primera crisis bancaria de Barcelona», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 19, p. 324-325.

En el cas que es faci més d'una menció de la mateixa obra, s'hi poden utilitzar només el cognom en versaleta (amb la inicial en majúscula), l'any entre parèntesis, una coma i els números de les pàgines. Exemple de primera menció: Núria SALES (1991), *Mules, ramblers i fires*, Reus, Edicions del Centre de Lectura, p. 25-32. Exemple de les altres mencions: SALES (1991), p. 25-32.

Preguem que els treballs tramesos s'ajustin a aquestes normes, ja que així podrem estalviar molta feina de composició.